

 सत्यमेव जयते	દાખલ કર્યાની તારીખ	૦૮/૧૧/૨૦૨૩		
	રજુ. કર્યાની તારીખ	૦૮/૧૧/૨૦૨૩		
	ફેસલ કર્યાની તારીખ	૦૭/૦૭/૨૦૨૬		
	સમયગાળો	વર્ષ	માસ	દિવસ
		૦૨	૦૭	૨૮

મે. રજા એડી.સિની. સિવિલ જજ અને એડી ચીફ જ્યુ.મેજી.શ્રી ની કોર્ટમાં
મું.જામનગર

ફોજદારી કેસ નં. ૧૧૧/૨૦૨૪
આંક:-

ફરીયાદી :- હરસિધ્ધી ટ્રાન્સપોર્ટના પ્રોપરાઈટર
હરજીવન ત્રીભોવનદાસ ચંદારાણા
ઉ.વ. ૬૫, ધંધો- ટ્રાન્સપોર્ટ,
રહે. મારૂતી કોમ્પ્લેક્સ, ૧૧૫, પહેલો માળ,
નાગનાથ ગેઈટ સામે, જામનગર

વિરુદ્ધ

આરોપી :- નવકાર એજન્સીના માલીક
ચેતનભાઈ મનસુખલાલ સુમરીયા
ઉ.વ. ૪૧, ધંધો-વેપાર,
રહે. ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, મહાજન પાડો,
લોઠીયા-હરીપર, તા.લાલપુર,
જી. જામનગર

ગુનો :- ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ અન્વયે

ફરીયાદ પક્ષે :- વિ. વકીલ શ્રી જે.એસ.રાઠોડ

આરોપી પક્ષે :- વિ. વકીલ શ્રી કે.કે.વસીયર

–:ચુકાદો:–

(૧) ફરીયાદપક્ષના કેસની ટુંકમાં હકીકત :-

ફરીયાદપક્ષના કેસની ટુંકમાં વિગત હકીકત એવી છે કે, આ કામના ફરીયાદી હરસિધ્ધી ટ્રાન્સપોર્ટના નામથી ધંધો કરતાં હોય અને આરોપી નવકાર એજન્સીના માલીક હોય અને તે એજન્સીમાં પશુ આહારનો માલ વેચાણનો ધંધો કરતાં હોય, ફરીયાદી અને આરોપી વચ્ચે ધંધાકીય સંબંધ હોય આરોપીએ પશુ આહારનો માલ ફરીયાદીના ટ્રાન્સપોર્ટના ટ્રકમાં ભરીને લોઠીયા મુકામેથી વસઈ, મહારાષ્ટ્ર મોકલાવેલ જેના ટ્રક ભાડાની રકમ પેટે આરોપીએ ફરીયાદીને રૂ.૧,૩૩,૬૮૨/- (અંકે રૂપિયા એક લાખ તેત્રીસ હજાર છસો બ્યાસી પુરા) ની રકમનો સૌરાષ્ટ્ર ગ્રામીણ બેંક, હરીપર બ્રાન્ચ, તા. લાલપુર, જી. જામનગરનો ચેક નં. ૦૦૦૯૦૨ નો તા.૧૮/૦૭/૨૦૨૩ ના રોજનો આપેલ. જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની કોટક મહીન્દ્રા બેંક લી., ટાઉનહોલ રોડ શાખા, જામનગરમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૯/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફ્ટે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૧/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે માંગણા નોટીશ "રીફ્યુઝ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ અને આ કામના આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબ ચેકની રકમ નિર્ધારિત કરેલ સમયમર્યાદામાં ફરીયાદીને ન ચુકવી આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ-૧૮૮૧ (કે જેને હવે પછીથી ટુંકમાં "અધિનિયમ, ૧૮૮૧" તરીકે સંબોધેલ છે) ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુનો આચરેલ હોય તા.૦૯/૧૧/૨૦૨૩ ના રોજ ફરીયાદીએ આરોપી વિરૂધ્ધ લેખીત ફરીયાદ અત્રેની અદાલત

સમક્ષ રજુ કરેલ છે અને આરોપી વિરૂધ્ધ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયે શિક્ષાત્મક કાર્યવાહી કરવા વિનંતી કરેલ છે.

(૨) કોર્ટ કાર્યવાહી :-

આ કામે ફરીયાદીની લેખીત ફરીયાદ તા. ૦૮/૧૧/૨૦૨૩ ના રોજ દાખલ થતાં અદાલત દ્વારા ફરીયાદીની ફરીયાદ સંદર્ભે ફોજદારી ઇન્કવાયરી નં. ૭૫૧/૨૦૨૩ થી ઇન્કવાયરી કરી ફરીયાદીનું વેરીફિકેશન નોંધ્યા બાદ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાનું સંજ્ઞાન લઈ ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતા-૧૯૭૩ (કે જેને હવે પછીથી ટુંકમાં "સંહિતા-૧૯૭૩" તરીકે સંબોધેલ છે) ની કલમ-૨૦૪ અન્વયે આરોપી વિરૂધ્ધ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાના સમન્સ ઇશ્યુ કરતાં આરોપી તેઓના વિ.વકીલશ્રી મારફતે અદાલત સમક્ષ હાજર થયેલ છે. આ અદાલત દ્વારા આરોપીને ફરીયાદપક્ષના આધારભુત પુરાવાની નકલ વિનામુલ્યે આપવામાં આવેલાનું સુનિશ્ચિત કર્યા બાદ આરોપીનું ગુના સંબંધે આંક-૦૮ થી નિવેદન નોંધવામાં આવેલ છે, જે નિવેદનમાં આ કામના આરોપી દ્વારા તેના વિરૂધ્ધના ગુનાનો ઇન્કાર કરવામાં આવેલ છે. આથી સદર કામે આરોપી સામેની ઇન્સાફી કાર્યવાહી આગળ ચલાવવામાં આવેલ છે.

(૩) ફરીયાદપક્ષે રજુ થયેલ પુરાવો:-

આ કામે ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરૂધ્ધ પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે નીચે મુજબના મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરવામાં આવેલ છે;

- : મૌખિક પુરાવો :-

નં.	વિગત	આંક
-----	------	-----

૧.	ફરીયાદી હરસિધ્ધી ટ્રાન્સપોર્ટના પ્રોપરાઇટર હરજીવન ત્રીભોવનદાસ ચંદારાણા ની સોગંદનામાંથી જુબાની	૦૫
----	---	----

–: દસ્તાવેજ પુરાવા :–

નં.	વિગત	આંક
૧.	ચેક નં. ૦૦૦૮૦૨ ની અસલ	૧૩
૨.	ચેક નં. ૦૦૦૮૦૨ નો રીટર્ન મેમો અસલ	૧૪
૩.	આરોપીને માંગણા નોટીસ રજી.પોસ્ટ એડી. કર્યાની પહોંચની અસલ	૧૫
૪.	આરોપીને મોકલાવેલ માંગણા નોટીસની સ્થળપ્રત	૧૬
૫.	આરોપીને મોકલેલ માંગણા નોટીસ "રીફ્યુઝડ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ અસલ કવર	૧૭
૬.	ઇ-વે બીલ ડીટેઇલની કોમ્પ્યુટરાઇઝડ પ્રિન્ટ	૧૮
૭.	આરોપીને મોકલેલ માંગણા નોટીસ બજી ગયા અંગેના ટ્રેક કન્સાઇન્મેન્ટ રીપોર્ટની નકલ	૧૯

(૪) ફરીયાદપક્ષે તેઓના કેસના સમર્થનમાં ઉપર મુજબના મૌખિક તથા દસ્તાવેજ પુરાવા રજુ કરેલ છે. ત્યારબાદ ફરીયાદપક્ષે આંક-૨૧ થી કલોર્ડીંગ પુરસીસ રજુ કરી ફરીયાદપક્ષે પુરાવો બંધ જાહેર કરેલ છે. ત્યારબાદ સદર કામ આરોપીપક્ષના વિશેષ નિવેદન ઉપર રાખવામાં આવેલ. આ કામના આરોપી દ્વારા તેઓના વિશેષ નિવેદન દરમિયાન એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, તેઓ તદ્દન નિર્દોષ છે અને ફરીયાદીનું તેઓ પાસે કોઈ કાયદેસરનું લેણું બાકી ન હોય અને ફરીયાદીએ તદ્દન ખોટી ફરીયાદ દાખલ કરેલ છે. વિશેષમાં જણાવેલ છે કે, તેઓ મજકુર

પેઢીના પ્રોપરાઈટર નથી કે તેઓને પેઢી સાથે કોઈ લેવા દેવા નથી. વિશેષમાં જણાવેલ છે કે, ફરીયાદીએ તેઓને ખોટી રીતે જોડી હેરાન પરેશાન કરવાના ઇરાદાથી ફરીયાદ દાખલ કરેલ છે. વિશેષમાં જણાવેલ છે કે, તેઓએ ફરીયાદીને ચેક આપેલ નથી કે ચેક ડાયરેક્ટ જમા કરાવેલ નથી. વિશેષમાં જણાવેલ છે કે, ફરીયાદીએ આરોપી સાથેના ધંધાકીય વ્યવહારના ઇન્વોઈસ કે બીલ રજુ કરેલ નથી કે પુરવાર કરી શકેલ નથી. વિશેષમાં જણાવેલ છે કે, તેઓને બચાવના સાહેદ તપાસવા છે અને સોગંદ ઉપર જુબાની આપવી નથી.

(પ) સદર કામે આરોપીપક્ષે નીચે મુજબના દસ્તાવેજ પુરાવા રજુ કરેલ છે;

– : મૌખિક પુરાવો :-

નં.	વિગત	આંક
૧.	બેંક સાહેદ રાજદિપસિંહ મહિપતસિંહ જાડેજાની જુબાની	૩૦

– : દસ્તાવેજ પુરાવા :-

નં.	વિગત	આંક
૧.	બેંકર્સ બુક્સ ઓફ એવીડન્સ એક્ટ અન્વયેનું પ્રમાણપત્ર	૩૧
૨.	આરોપી પેઢી બેંક એકાઉન્ટ ઓપનીંગ ફોર્મ તથા તેના સાધનિક કાગળો	૩૨
૩.	આરોપીના આધારકાર્ડની નકલ	૩૬

આરોપીપક્ષે ઉપર મુજબના મૌખિક તથા દસ્તાવેજ પુરાવા રજુ કર્યા બાદ આંક-૩૮ થી કલોઝીંગ પુરસ્તીસ રજુ કરી આરોપીપક્ષે પુરાવો બંધ જાહેર કરેલ છે.

(ડ) સદર કામે બંનેપક્ષે વિ.વ.શ્રી દ્વારા મૌખિક દલીલો કરવામાં આવેલ છે, જે ધ્યાને લેવામાં આવેલ છે;

(૬.૧) ફરીયાદી તરફ વિ.વ.શ્રી દ્વારા મુખ્યત્વે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદી હરસિધ્ધી ટ્રાન્સપોર્ટના નામથી ધંધો કરતાં હોય અને આરોપી નવકાર એજન્સીના માલીક હોય અને તે એજન્સીમાં પશુ આહારનો માલ વેચાણનો ધંધો કરતાં હોય, ફરીયાદી અને આરોપી વચ્ચે ધંધાકીય સંબંધ હોય આરોપીએ પશુ આહારનો માલ ફરીયાદીના ટ્રાન્સપોર્ટના ટ્રકમાં ભરીને લોઠીયા મુકામેથી વસઈ, મહારાષ્ટ્ર મોકલાવેલ જેના ટ્રક ભાડાની રકમ પેટે આરોપીએ ફરીયાદીને રૂ.૧,૩૩,૬૮૨/- ની રકમનો સૌરાષ્ટ્ર ગ્રામીણ બેંક, હરીપર બ્રાન્ચ, તા. લાલપુર, જી. જામનગરનો ચેક નં. ૦૦૦૮૦૨ નો તા.૧૮/૦૭/૨૦૨૩ ના રોજનો આપેલ. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, સદર ચેક ફરીયાદીએ તેઓની કોટક મહીન્દ્રા બેંક લી., ટાઉનહોલ રોડ શાખા, જામનગરમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૮/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ, જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૧/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે માંગણા નોટીશ "રીફ્યુઝ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબ ચેકની રકમ નિર્ધારીત કરેલ સમયમર્યાદામાં ફરીયાદીને ચુકવી આપેલ નહીં અને ફરીયાદીએ આ તમામ હકીકત મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરી પુરવાર કરેલ હોય અને આરોપીએ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું કોઈ ખંડન કરેલ ન હોય આરોપીને અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર ગુનામાં તકસીરવાન ઠરાવી યોગ્ય તે સજા કરવા વિનંતી કરેલ છે.

(૬.૨) સદર કામે આરોપીપક્ષે વિ.વ.શ્રી દ્વારા મુખ્યત્વે દલીલ કરત

જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપી નવકાર એજન્સીના માલીક કે પ્રોપરાઈટર નથી કે ઓથોરાઈઝડ સીગ્રેચરી પણ નથી. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીને આરોપી સામે કોઈ કાયદેસરનું લેણું ન હોવા છતાં અને ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો ન હોવા છતાં આ કામના આરોપીને ખોટી રીતે નવકાર એજન્સીના માલીક દર્શાવી ખોટો કેસ કરેલ છે. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપી આ કામના ફરીયાદીએ ફરીયાદવાળો ચેક વાળ્યુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ જે સરનામે માંગણા નોટીસ મોકલેલ છે તે સરનામે આરોપી રહેતા નથી અને ફરીયાદીએ આરોપીના ખોટા સરનામે માંગણા નોટીસ મોકલેલ હોય ફરીયાદીએ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ (બી) માં કરવામાં આવેલ કાનુની જોગવાઈનું પાલન કરેલ નથી. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીને આપેલ નથી કે સદર ચેક ફરીયાદીના બેંક ખાતામાં ડાયરેક્ટ જમા કરાવેલ નથી. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ તેઓનો સંભવિત બચાવ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ કરી તથા બચાવમાં સાહેદ તપાસી અને દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરી રજુ કરેલ છે અને ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરેલ હોય આરોપીને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવા અરજ કરેલ છે.

(૭) ઉપરોક્ત કેસની હકીકતો તથા રજુ પુરાવાના આધારે અત્રેની અદાલત સમક્ષ સદર કેસના ન્યાયીક નિર્ણય સાડ નીચે મુજબના મુદ્દા ઉપસ્થિત થાય છે;

: ૧ : શું આ કામના ફરીયાદી એ હકીકત પુરવાર કરે છે કે, આ કામના ફરીયાદી હરસિધ્ધી ટ્રાન્સપોર્ટના નામથી ધંધો કરે છે અને આ કામના આરોપી નવકાર એજન્સીના માલીક છે અને આરોપીએ

પશુ આહારનો માલ ફરીયાદીના ટ્રાન્સપોર્ટના ટ્રકમાં ભરીને લોઠીયા મુકામેથી વસઈ, મહારાષ્ટ્ર મોકલાવેલ જેના ટ્રક ભાડાની રકમ પેટે આરોપીએ ફરીયાદીને રૂ.૧,૩૩,૬૮૨/- ની રકમનો સૌરાષ્ટ્ર ગ્રામીણ બેંક, હરીપર બ્રાન્ચ, તા. લાલપુર, જી. જામનગરનો ચેક નં. ૦૦૦૮૦૨ નો તા.૧૮/૦૭/૨૦૨૩ ના રોજનો આપેલ, જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની કોટક મહીન્દ્રા બેંક લી., ટાઉનહોલ રોડ શાખા, જામનગરમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૮/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ, જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૧/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે માંગણા નોટીશ "રીફ્યુઝડ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ અને આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબનું વર્તન નહીં કરી આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો આચરેલ છે?

: ૨ : શું આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું પોતાનો સંભવિત બચાવ રજુ કરી ખંડન કરેલ છે?

: ૩ : શું હુકમ?

(૮) ઉપરોક્ત મુદ્દાઓના મારા નિર્ણયો નીચે મુજબના છે;

: ૧ : નકારાત્મક,

: ૨ : હકારાત્મક,

: ૩ : આખરી હુકમ મુજબ

મુદ્દા નં. ૧ અને ૨ પરત્વે પુરાવાકીય મુત્યાંકન સહિતની વિસ્તૃત ચર્ચા:

(૯) ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરુદ્ધ પોતાના કેસની હકીકત પુરવાર કરવા માટે ઉપર મુજબના મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ છે. સૌપ્રથમ મુદ્દા નં.૧ અને ૨ પરત્વે ફરીયાદપક્ષે રજુ મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતા અગાઉ અધિનીયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ કે જે પ્રકરણ ૧૭ માં સમાવીષ્ટ છે અને તે પ્રકરણ ધારાસભા દ્વારા ACT-66 of 1988 w.e.f. 1st April 1989 થી સામેલ કરવામાં આવેલ અને આ પ્રકરણને ધડવા પાછળનો ધારાસભાનો હેતુ અને ઇરાદો જે હતો તેને તાજેતરમાં નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા Sanjabij Tari Versus Kishore S.Borcar, 2025 (0) AIJEL-SC 75934 ના ચુકાદાના પેરા ૧૧ અને પેરા ૧૪ માં વર્ણન કરતાં જણાવેલ છે કે;

"11. Having heard learned counsel for the parties, this Court is of the view that it is essential to first outline the scope and intent of Chapter XVII (Sections 138 to 148) of NI Act which has been inserted by Act 66 of 1988 w.e.f. 1st April 1989."

"14. Consequently, this Court is of the view that the intent behind introducing Chapter XVII is to restore the credibility of cheques as a trustworthy substitute for cash payment and to promote a culture of using cheques. Further, by criminalizing the act of issuing cheques without sufficient funds or for other specified reasons, the law promotes financial discipline, discourages irresponsible practices and allows for a more sufficient and timely resolution of disputes compared to the previous pure civil remedy which was found to involve the payee in a long-drawn out process of litigation."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ના પ્રકરણ ૧૭ (કલમ-૧૩૮ થી ૧૪૮) ને ધડવા પાછળનો ધારાસભાનો ઇરાદો વ્યક્ત કરતાં જણાવેલ છે કે, રોકડ ચુકવણી માટે વિશ્વસનીય વિકલ્પ તરીકે ચેકની વિશ્વસનીયતાને પુનઃસ્થાપીત કરવાનો અને ચેકનો ઉપયોગ કરવાની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે. વધુમાં પુરતાં ભંડોળ વિના અથવા અન્ય ચોકકસ કારણોસર ચેક જારી કરવાના કૃત્યને ગુનાહીત બનાવીને નાણાંકીય શિસ્તતા જાળવવાનો

તથા બેજવાબદાર પ્રથાને નીરુત્સાહી કરવા અને દિવાની દાદની સરખામણીમાં તેને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવી સમયસર તકરારનું નિવારણ લાવી શકાય અને પક્ષકારને લાંબી કાનુની કાર્યવાહી માંથી પસાર ન થવું પડે તે માટે ઝડપથી ન્યાય મળી શકે તે ઇરાદો ધારાસભા દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલ છે. આ કામના આરોપી વિરુદ્ધ જ્યારે અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર ગુનાનું તહોમત મુકવામાં આવેલ છે, ત્યારે સદર કાનુની જોગવાઈ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુના માટેના આવશ્યક તત્વો ધ્યાને લેવા અત્યંત જરૂરી છે અને જેથી ચુકાદાની સરળતા ખાતર અધિનિયમની કલમ-૧૩૮ નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“Section-138 Dishonour of cheque for insufficiency, etc., of funds in the account: Where any cheque drawn by a person on an account maintained by him with a banker for payment of any amount of money to another person from out of that account for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability, is returned by the bank unpaid, either because of the amount of money standing to the credit of that account is insufficient to honour the cheque or that it exceeds the amount arranged to be paid from that account by an agreement made with that bank, such person shall be deemed to have committed an offence and shall, without prejudice to any other provision of this Act, be punished with imprisonment for a term which may be extended to two years, or with fine which may extend to twice the amount of the cheque, or with both.

Provided that nothing contained in this section shall apply unless-
(a) the cheque has been presented to the bank within a period of six months from the date on which it is drawn or within the period of its validity, whichever is earlier;

(b) the payee or the holder in due course of the cheque, as the case may be, makes a demand for the payment of the said amount of money by giving a notice, in writing, to the drawer of the cheque, within thirty days of the receipt of information by him from the bank regarding the return of the cheque as unpaid; and

(c) the drawer of such cheque fails to make the payment of the said amount of money to the payee or, as the case may be, to the holder in due course of the cheque, within fifteen days of the receipt of the said notice.

Explanation :- " For the purpose of this section, debt of other liability means a legally enforceable debt or other liability."

આમ, અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ માં કરવામાં આવેલ

જોગવાઈ સંદર્ભે ફરીયાદપક્ષે તે ગુનો પુરવાર કરવા માટે સદર કલમના આવશ્યક તત્વો અદાલત સમક્ષ સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવાના રહે છે, તે સંદર્ભે આ અદાલતનું ધ્યાન નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા “Prem Chand Vijay Kumar Vs. Yashpal Singh” reported in 2005 (4) SCC page no-417” ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદા ઉપર જાય છે. જે ચુકાદામાં નામ.સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની હકીકત પુરવાર કરવા માટે જે આવશ્યક તત્વો ફરીયાદપક્ષે પુરવાર કરવાના રહે છે, તેની ચર્ચા કરતાં જણાવેલ છે કે,

“...View in that Context, the following facts are required to be proved successfully prosecute the drawer for an offence under section 138 of the Act:

- (a) that the cheque was drawn for payment of an amount of money for discharge of a debt/liability and the cheque was dishonoured;*
- (b) that the cheque was presented within the prescribed period;*
- (c) that the payment made a demand for payment of the money by giving a notice in writing to the drawer within the stipulated period; and*
- (d) that the drawer failed to make the payment within 15 days of the receipt of the notice.”*

આમ,ઉપરોક્ત ચુકાદામાં જણાવ્યા મુજબ, ફરીયાદપક્ષે અદાલત સમક્ષ એ હકીકત સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવાની રહે છે કે, આપવામાં આવેલ ચેક આરોપીએ સમગ્ર અથવા અંશતઃ દેવુ કે અન્ય જવાબદારી અદા કરવા માટે પોતે નિભાવતો હોય તેવા બેંક ખાતા ઉપરનો ચેક આપવામાં આવેલ હતો અને તેવો ચેક ચુકવણી કર્યા વીના બેંકે પરત કરેલ હતો. વધુમાં એ પણ સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવાનું રહે છે કે, આપવામાં આવેલ ચેક નિયત કરવામાં આવેલ સમયમર્યાદામાં ભરણાં માટે રજુ કરવામાં આવેલ હતો. વધુમાં એ પણ પુરવાર કરવાનું રહે છે કે, ફરીયાદીએ કાયદાથી નિયત કરેલ સમયમર્યાદામાં ચેકનો અસ્વીકાર થયેલાની સાથે ચેકમાં જણાવેલ રકમની માંગણી કરતી માંગણા નોટીસ આરોપીને આપવામાં આવેલ

હતી અને તેવી નોટીસ મળ્યા તારીખથી ૧૫ દિવસમાં માંગણા મુજબની રકમ ચુકવવામાં આરોપી નિષ્ફળ ગયેલ હતો.

(૯.૧) સદર કામે રજુ થયેલ રેકર્ડ પરનો પુરાવો ધ્યાને લેવામાં આવે તો, ફરીયાદપક્ષે પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે આંક-૦૫ થી ફરીયાદીની સોગંદનામાં સ્વરૂપમાં જુબાની રજુ કરેલ છે અને તે જુબાનીમાં પોતાની આંક-૦૧ ની ફરીયાદમાં જણાવેલ તમામ હકીકતોને વળગી રહી ફરીયાદને સમર્થનકારી પુરાવો રજુ કરે છે. સદર કામે ફરીયાદપક્ષે જે પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ છે, તેનું હવે પછીથી વિગતવાર પુરાવકીય મુલ્યાંકન કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં બંનેપક્ષે પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે જે દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ છે તેને પણ ધ્યાને લેવામાં આવેલ છે તથા પક્ષકારો તર્ફે રજુ નામદાર ઉચ્ચ અદાલત અને નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓ માનભેર વંચાણે લેવામાં આવેલ છે.

(૧૦) ફરીયાદપક્ષે રજુ મૌખિક જુબાની તથા રજુ કરવામાં આવેલ અન્ય દસ્તાવેજોની સાથે સાથે અધિનિયમની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની સાબીતી સંદર્ભે અદાલતે અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના હોય છે અને તે મુજબ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૮ માં તે સંબંધેની જોગવાઈ કરવામાં આવેલ છે. જે કાનુની પ્રબંધો ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“118: Presumptions as to negotiable instruments: Until the contrary is proved, the following presumptions shall be made:

(a) of consideration.that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, indorsed, negotiated or transferred, was accepted, indorsed, negotiated or transferred for consideration;

(b) as to date.that every negotiable instrument bearing a date was made or drawn on such date;

(c) as to time of acceptance.that every accepted bill of exchange

was accepted within a reasonable time after its date and before its maturity;

(d) as to time of transfer.that every transfer of a negotiable instrument was made before its maturity;

(e) as to order of indorsements. that the indorsements appearing upon a negotiable instrument were made in the order in which they appear thereon;

(f) as to stamp.that a lost promissory note, bill of exchange or cheque was duly stamped;

(g) that holder is a holder in due course.that the holder of a negotiable instrument is a holder in due course:

Provided that, where the instrument has been obtained from its lawful owner, or from any person in lawful custody thereof, by means of an offence or fraud, or has been obtained from the maker or acceptor thereof by means of an offence or fraud, or for unlawful consideration, the burden of proving that the holder is a holder in due course lies upon him.

139. Presumption in favour of holder.It shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque, of the nature referred to in section 138, for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability."

આમ, ઉપરોક્ત કાનુની પ્રબંધો વંચાણે લેતાં તેમાં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબના અનુમાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે અને તે મુજબ જો એકવાર એમ સાબીત થાય કે, આરોપીએ ફરીયાદીને ચેક આપેલ છે, તેવા સંજોગોમાં આ અનુમાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે. જો આરોપીપક્ષ આ અનુમાનોનું ખંડન કરવામાં સફળ રહે તો, આ અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરી શકાય નહીં. જો કે, ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં અનુમાનનો ગુનો પુરવાર કરવા માટે નિર્ણયાત્મક સાબીત નથી, પરંતુ આવા અનુમાનોને યોગ્ય અને વ્યાજબી પુરાવા તથા ખુલાસાઓથી ખંડન કરી શકાય છે. વધુમાં, આરોપીએ તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરવા સોગંધ ઉપર જુબાની આપવી જ જોઈએ તેવો કાયદાનો કોઈ નિયમ નથી, પરંતુ આરોપી આવા અનુમાનોનું ખંડન ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી તથા રેકર્ડ પરના પુરાવા પરથી કરી શકે છે. સદર કામે જ્યારે ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરૂધ્ધ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની

હકીકત પુરવાર કરવા ધારેલ છે, ત્યારે કાનુની પ્રબંધો મુજબ ફરીયાદીની તરફેણમાં જે અનુમાન કરવાના રહે છે તે અનુમાન અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ અન્વયે કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબ કરવાના રહે છે તથા જ્યારે આ અનુમાનો ખંડનાત્મક છે અને આવા અનુમાનોનું આરોપીપક્ષે ખંડન કરવાનું રહે છે, ત્યારે આ અનુમાનોનું ખંડન કેવી રીતે કરી શકાય તથા તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરવા માટે પુરાવાનો બોજો કોના ઉપર છે, તે બાબતે અત્રેની અદાલતનું ધ્યાન નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *"Hiten P. Dalal Vs. Bratindranath Banerjee (2001) 6 SCC 16"* ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદા ઉપર જાય છે, જે ચુકાદામાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવેલ છે કે;

"Section 139 provides that "it shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque, of the nature referred to in Section 138 for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability." The effect of these presumptions is to place the evidential burden on the accused of proving that the cheque was not received by the complainant towards the discharge of any liability. Because both Sections 138 and 139 require that the Court "shall presume" the liability of the drawer of the cheques for the amounts for which the cheques are drawn, as noted in it is obligatory on the Court to raise this presumption in every case where the factual basis for the raising of the presumption had been established. It introduced an exception to the general rule as to the burden of proof in criminal cases and shifts the onus on to the accused. Such a presumption is a presumption of law, as distinguished from a presumption of fact which describes provisions by which the Court "may presume" a certain state of affairs. Presumptions are rules of evidence and do not conflict with the presumption of innocence, because by the latter all that is meant is that the prosecution is obliged to prove the case against the accused beyond reasonable doubt. The obligation on the prosecution may be discharged with the help of presumptions of law or fact unless the accused adduces evidence showing the reasonable possibility of the non existence of the presumed fact. (Paras 20, 21)

The distinction between the two kinds of presumption lay not only in the mandate to the Court, but also in the nature of the

evidence required to rebut the two. In the case of discretionary presumption the presumption if drawn may be rebutted by an explanation which 'might reasonably be true and which is consistent with the innocence' of the accused. On the other hand in the case of a mandatory presumption "the burden resting on the accused person in such a case would not be as light as it is where a presumption is raised under Section 114 of the Evidence Act and cannot be held to be discharged merely by reason of the fact that the explanation offered by the accused is reasonable and probable. It must further be shown that the explanation is a true one. The words 'unless the contrary is proved' which occur in this provision make it clear that the presumption has to be rebutted by proof and not by a bare explanation which is merely plausible. A fact is said to be proved when its existence is directly established or when upon the material before it the Court finds its existence to be so probable that a reasonable man would act on the supposition that it exist. Unless therefore, the explanation is supported by proof, the presumption created by the provision cannot be said to be rebutted."

(૧૦.૧) અત્રેથી એ નોંધવું જરૂરી છે કે, અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ -૧૩૯ અન્વયે કરવામાં આવતાં અનુમાન એ ખંડનાત્મક અનુમાન છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ માં કરવામાં આવેલ કાનુની પ્રબંધો સંબંધે અવારનવાર અનેક ચુકાદાઓમાં તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરેલ છે, જેને હવે પછીથી ચુકાદાની સરળતા ખાતર રજુ કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં, અત્રેથી એ નોંધ કરવી જરૂરી છે કે, એ કાનુનનો સામાન્ય સિદ્ધાંત છે કે જ્યારે કાયદામાં ખાસ જોગવાઈ કરીને આરોપી ઉપર પુરાવાનો બોજો મુકવામાં આવેલ હોય અને જ્યારે કાનુની અનુમાનો આરોપીને દોષિત હોવા અંગેનું કરવાનું હોય છે ત્યારે નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના ત્રણ માનનીય ન્યાયાધીશની ખંડપીઠ દ્વારા “Kali Ram Vs. State of Himachal Pradesh, (1973) 2 SCC 808” ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદાના પેરા ૨૨ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરેલ છે;

“22.One of the cardinal principles which has always to be kept in view in our system of administration of justice for criminal cases is that a person arraigned as an accused is presumed to be innocent unless that presumption is rebutted by the

prosecution by production of evidence as may show him to be guilty of the offence with which he is charged. The burden of proving the guilt of the accused is upon the prosecution and unless it relieves itself of that burden, the courts cannot record a finding of the guilt of the accused. There are certain cases in which statutory presumptions arise regarding the guilt of the accused, but the burden even in those cases is upon the prosecution to prove the existence of facts which have to be present before the presumption can be drawn. Once those facts are shown by the prosecution to exist, the Court can raise the statutory presumption and it would, in such an event, be for the accused to rebut the presumption. The onus even in such cases upon the accused is not as heavy as is normally upon the prosecution to prove the guilt of the accused. If some material is brought on the record consistent with the innocence of the accused which may reasonably be true, even though it is not positively proved to be true, the accused would be entitled to acquittal."

(૧૦.૨) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Bharat Barrel & Drum Manufacturing Company Vs. Amin Chand Pyarelal, (1999) 3 SCC 35* માં અધિનિયમની કલમ-૧૧૮(એ) ની ચર્ચા કરતાં ઠરાવેલ છે કે, એક વખત વચનચિઠ્ઠીની બજવાણી સ્વીકૃત હોય ત્યારબાદ કલમ-૧૧૮(એ) અન્વયે એવું અનુમાન કરી શકાય કે તેને અવેજથી સમર્થન પ્રાપ્ત થાય છે. આ અનુમાન ખંડન થઈ શકે તેવું અનુમાન છે અને પ્રતિવાદી તેવા અનુમાનનું સંભવિત બચાવ રજુ કરીને ખંડન કરી શકે છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા ૧૨ માં અવલોકન કરેલ છે કે;

"12. Upon consideration of various judgments as noted hereinabove, the position of law which emerges is that once execution of the promissory note is admitted, the presumption under Section 118(a) would arise that it is supported by a consideration. Such a presumption is rebuttable. The defendant can prove the non-existence of a consideration by raising a probable defence. If the defendant is proved to have discharged the initial onus of proof showing that the existence of consideration was improbable or doubtful or the same was illegal, the onus would shift to the plaintiff who will be obliged to prove it as a matter of fact and upon its failure to prove would disentitle him to the grant of relief on the basis of the negotiable instrument. The burden upon the defendant of proving the non-existence of the consideration can

be either direct or by bringing on record the preponderance of probabilities by reference to the circumstances upon which he relies. In such an event, the plaintiff is entitled under law to rely upon all the evidence led in the case including that of the plaintiff as well. In case, where the defendant fails to discharge the initial onus of proof by showing the non-existence of the consideration, the plaintiff would invariably be held entitled to the benefit of presumption arising under Section 118(a) in his favour. The court may not insist upon the defendant to disprove the existence of consideration by leading direct evidence as the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated and even if led, is to be seen with a doubt. The bare denial of the passing of the consideration apparently does not appear to be any defence. Something which is probable has to be brought on record for getting the benefit of shifting the onus of proving to the plaintiff. To disprove the presumption, the defendant has to bring on record such facts and circumstances upon consideration of which the court may either believe that the consideration did not exist or its nonexistence was so probable that a prudent man would, under the circumstances of the case, shall act upon the plea that it did not exist....”

(૧૦.૩) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *M.S. Narayana Menon Alias Mani Vs. State of Kerala and Another, (2006) 6 SCC 39* ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદામાં અધિનિયમની કલમ-૧૧૮(એ), કલમ-૧૩૮ તથા કલમ-૧૩૯ ના કાનુની પ્રબંધો ની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં પ્રસ્થાપીત કરેલ છે કે, કલમ-૧૧૮(એ) અને કલમ-૧૩૯ અન્વયેના અનુમાનો એ ખંડનાત્મક અનુમાનો છે. વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદામાં “*may presume*” અને “*shall presume*” શબ્દના અર્થની વિસ્તૃત છણાવટ કરતાં સદર ચુકાદાના પેરા-૨૮ માં અપલોકન કરેલ છે કે;

“28. What would be the effect of the expressions “may presume”, ‘shall presume’ and “conclusive proof” has been considered by this Court in Union of India v. Pramod Gupta, (2005) 12 SCC 1, in the following terms: (SCC pp. 30-31, para 52) “It is true that the legislature used two different phraseologies ‘shall be presumed’ and ‘may be presumed’ in Section 42 of the Punjab Land Revenue Act and furthermore although provided for the mode and manner of rebuttal of such presumption as regards the right to mines and minerals said to be vested in the Government

vis-À-vis the absence thereof in relation to the lands presumed to be retained by the landowners but the same would not mean that the words 'shall presume' would be conclusive. The meaning of the expressions 'may presume' and 'shall presume' have been explained in Section 4 of the Evidence Act, 1872, from a perusal whereof it would be evident that whenever it is directed that the court shall presume a fact it shall regard such fact as proved unless disproved. In terms of the said provision, thus, the expression 'shall presume' cannot be held to be synonymous with 'conclusive proof'."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પેરા-૨૮ માં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એવું ઠરાવવામાં આવેલ છે કે, "shall presume" શબ્દ "conclusive proof" શબ્દનો સમાનાર્થી શબ્દ હોઈ શકે નહીં. વધુમાં સદર ચુકાદામાં પુરાવા અધિનિયમની કલમ-૦૩ માં ઉલ્લેખ "proved" અને "disproved" શબ્દને સંદર્ભમાં રાખી તેની વિસ્તૃત અર્થા કરતા પેરા-૩૦ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરેલ છે;

"30. Applying the said definitions of "proved" or "disproved" to the principle behind Section 118(a) of the Act, the court shall presume a negotiable instrument to be for consideration unless and until after considering the matter before it, it either believes that the consideration does not exist or considers the non-existence of the consideration so probable that a prudent man ought, under the circumstances of the particular case, to act upon the supposition that the consideration does not exist. For rebutting such presumption, what is needed is to raise a probable defence. Even for the said purpose, the evidence adduced on behalf of the complainant could be relied upon."

વધુમાં સદર ચુકાદામાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એ પણ અવલોકન કરવામાં આવેલ છે કે, આરોપીને સંભવીત બચાવ રજુ કરવા માટે સીધો પુરાવો આપવો જ તેવું જરૂરી નથી. ફરીયાદી દ્વારા જે કોઈ પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ હોય તે પુરાવા પર આધાર રાખીને પણ અનુમાનોનું ખંડન કરી શકે છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા-૩૨ માં અવલોકન કરતાં જણાવેલ છે કે;

"32. The standard of proof evidently is preponderance of probabilities. Inference of preponderance of probabilities can be

drawn not only from the materials on record but also by reference to the circumstances upon which he relies.”

(૧૦.૪) આ તબક્કે નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Rangappa Vs. Sri Mohan, (2010) 11 SCC 441* માં કરવામાં આવેલ અવલોકનો ધ્યાને લેવા અત્યંત જરૂરી છે અને તેથી હાલના ચુકાદાના સરળતા ખાતર નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા-૨૬ થી પેરા-૨૮ માં કરવામાં આવેલ અવલોકન નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવેલ છે;

“26. In light of these extracts, we are in agreement with the respondent claimant that the presumption mandated by Section 139 of the Act does indeed include the existence of a legally enforceable debt or liability. To that extent, the impugned observations in Krishna Janardhan Bhat, (2008) 4 SCC 54 may not be correct. However, this does not in any way cast doubt on the correctness of the decision in that case since it was based on the specific facts and circumstances therein. As noted in the citations, this is of course in the nature of a rebuttable presumption and it is open to the accused to raise a defence wherein the existence of a legally enforceable debt or liability can be contested. However, there can be no doubt that there is an initial presumption which favours the complainant.”

“27. Section 139 of the Act is an example of a reverse onus clause that has been included in furtherance of the legislative objective of improving the credibility of negotiable instruments. While Section 138 of the Act specifies a strong criminal remedy in relation to the dishonour of cheques, the rebuttable presumption under Section 139 is a device to prevent undue delay in the course of litigation. However, it must be remembered that the offence made punishable by Section 138 can be better described as a regulatory offence since the bouncing of a cheque is largely in the nature of a civil wrong whose impact is usually confined to the private parties involved in commercial transactions. In such a scenario, the test of proportionality should guide the construction and interpretation of reverse onus clauses and the defendant-accused cannot be expected to discharge an unduly high standard of proof.

28. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under Section 139, the

standard of proof for doing so is that of “preponderance of probabilities”. Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. As clarified in the citations, the accused can rely on the materials submitted by the complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own.”

(૧૦.૫) નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Baslingappa Vs. Mudibasappa* 2019 (5) SCC 418 ઉપર પ્રસીધ્ધ થયેલ ચુકાદામાં *Kali Ram Vs. State of Himachal Pradesh*, (1973) 2 SCC 808, *Bharat Barrel & Drum Manufacturing Company Vs. Amin Chand Pyarelal*, (1999) 3 SCC 35, *M.S. Narayana Menon Alias Mani Vs. State of Kerala and Another*, (2006) 6 SCC 39, *Krishna Janardhan Bhat Vs. Dattatraya G. Hegde*, (2008) 4 SCC 54, *Kumar Exports Vs. Sharma Carpets*, (2009) 2 SCC 513, *Rangappa Vs. Sri Mohan*, (2010) 11 SCC 441) ના ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં રાખી સદર ચુકાદાના પેરા નં. ૨૩ માં જણાવેલ છે કે;

“ 23. We having noticed the ratio laid down by this Court in above cases on Sections 118(a) and 139, we now summarise the principles enumerated by this Court in following manner:-

(i) Once the execution of cheque is admitted Section 139 of the Act mandates a presumption that the cheque was for the discharge of any debt or other liability.

(ii) The presumption under Section 139 is a rebuttable presumption and the onus is on the accused to raise the probable defence. The standard of proof for rebutting the presumption is that of preponderance of probabilities.

(iii) To rebut the presumption, it is open for the accused to rely on evidence led by him or accused can also rely on the materials submitted by the complainant in order to raise a probable defence. Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials brought on record by the parties but also by reference to the circumstances upon which they rely.

(iv) That it is not necessary for the accused to come in the witness box in support of his defence, Section 139 imposed an evidentiary burden and not a persuasive burden.

(v) It is not necessary for the accused to come in the witness box to support his defence.

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપીત સિધ્ધાંતો ધ્યાને લેતાં તથા અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ માં કરવામાં આવેલ કાનુની અનુમાનો સંબંધીત જોગવાઈ ધ્યાને લેતાં જ્યારે આ કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરવાનો બોજો આરોપીના શરીરે છે, ત્યારે આરોપી સદર અનુમાનોનું ખંડન કેવી રીતે અને કઈ પદ્ધતીથી કરી શકે છે તે ઉપર જણાવ્યા અનુસાર નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા ચુકાદામાં પ્રસ્થાપિત કરેલ સિધ્ધાંતોથી જણાવેલ છે તે મુજબની હકીકત ધ્યાને રાખી ફરીયાદપક્ષે રજુ પુરાવાઓનું મુલ્યાંકન હવે પછીથી કરવામાં આવેલ છે.

(૧૧) સદર કામે ફરીયાદપક્ષે રજુ હકીકત તથા બંનેપક્ષે રજુ પુરાવાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં અગાઉ સદર કેસમાંની એવી હકીકતો કે જે નિર્વીવાદીત છે, તેને અત્રેથી રજુ કરવામાં આવેલ છે, તે મુજબ આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક નવકાર એજન્સી દ્વારા સૌરાષ્ટ્ર ગ્રામીણ બેંકમાં નિભાવવામાં આવતાં કરંટ બેંક ખાતાનો છે. એ હકીકત બીનતકરારી છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક તા.૦૯/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. એ હકીકત પણ બીનતકરારી છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ આ કામના ફરીયાદીએ આરોપીને ફરીયાદમાં જણાવેલ સરનામે માંગણા નોટીસ મોકલેલ. એ હકીકત પણ બીનતકરારી છે કે, ફરીયાદીએ આરોપીને મોકલેલ માંગણા નોટીસ "રીફ્યુઝડ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ.

(૧૧.૧) સદર કામે બંનેપક્ષે રજુ પુરાવો ધ્યાને લેતાં આ કામના ફરીયાદીની હકીકત મુજબ આ કામના આરોપી નવકાર એજન્સીના માલીક છે અને તેમની એજન્સી લોઠીયા મુકામે આવેલી છે અને તે એજન્સીમાં પશુ આહારના માલનો ધંધો કરતાં હોય ફરીયાદીના

ટ્રાન્સપોર્ટના ટ્રક મારફતે બહાર ગામ માલ મોકલે છે. આથી ફરીયાદી અને આરોપી વચ્ચે ધંધાકીય સંબંધો હોય અને આરોપીએ પશુ આહારનો માલ ફરીયાદીના ટ્રાન્સપોર્ટના ટ્રકમાં ભરીને લોઠીયા મુકામેથી વસઈ, મહારાષ્ટ્ર મોકલાવેલ જેના ટ્રક ભાડાની રકમ રૂ.૧,૩૩,૬૮૨/- આરોપીએ ફરીયાદીને ચુકવી આપવાની હોય. આ કામના આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાનો સ્વીકાર કરી ફરીયાદીને રૂ.૧,૩૩,૬૮૨/- (અંકે રૂપિયા એક લાખ તેત્રીસ હજાર છસો બ્યાસી પુરા) ની રકમનો સૌરાષ્ટ્ર ગ્રામીણ બેંક, હરીપર બ્રાન્ચ, તા. લાલપુર, જી. જામનગરનો ચેક નં. ૦૦૦૮૦૨ નો તા.૧૮/૦૭/૨૦૨૩ ના રોજનો આપેલ. જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની કોટક મહીન્દ્રા બેંક લી., ટાઉનહોલ રોડ શાખા, જામનગરમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૮/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. ફરીયાદપક્ષની આ હકીકત સંદર્ભે આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની વિસ્તૃત ઉલટતપાસ કરવામાં આવેલ છે જે ઉલટતપાસ દરમ્યાન ફરીયાદી દ્વારા એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, "હું છેલ્લા ૨૬ વર્ષથી હરસિદ્ધી ટ્રાન્સપોર્ટના નામે ધંધો કરુ છુ." "એ વાત ખરી છે કે, હું હરસિદ્ધી ટ્રાન્સપોર્ટનો પ્રોપરાઈટર છું તેનો કોઈ આધાર પુરાવો આ કામે રજુ કરેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, નવકાર એજન્સી હાલના આરોપી પ્રોપરાઈટર છે તેવો કોઈ આધાર પુરાવો રજુ કરેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, જામનગર જીલ્લાના લાલપુર તાલુકાના હરીપર ગામ તથા લોઠીયા ગામ બંને અલગ અલગ છે." "નવકાર એજન્સી લોઠીયા હરીપર ગામે આવેલી છે." "એ વાત ખરી છે કે, કહેવાતો તકરારી ચેક આરોપીએ ક્યારે, કઈ જગ્યાએ, કોની હાજરીમાં, કઈ તારીખે આપેલ તે ફરીયાદ, માંગણા નોટીસ કે સરતપાસના સોગંદનામામાં જણાવેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, મે મારી ફરીયાદ, માંગણા નોટીસ કે સરતપાસના સોગંદનામામાં કઈ તારીખે ચેક કેશ ઈન કરાવવા રજુ

કરેલ તે જણાવેલ નથી, સાહેદ સ્વેચ્છાએ જણાવેલ છે કે, આ ચેક આરોપીએ મારા ખાતામાં જમા કરાવેલ. " "આરોપીએ મારા ખાતામાં યશ બેંકનો ચેક જમા કરાવેલ. " "એ વાત ખરી છે કે, મે મારી ફરીયાદમાં જણાવેલ છે કે, અગાઉ આ આરોપી સામે ફોજદારી ઇન્કવાયરી કેસ નં. ૭૦૮/૨૦૨૩ થી દાખલ કરેલ જેના ફોજદારી કેસ નં. ૬૪૯/૨૦૨૪ પડેલ છે. " "એ વાત ખરી છે કે, ફોજદારી કેસ નં. ૬૪૯/૨૦૨૪ માં રૂ. ૧,૩૩,૬૮૨/- માં લોક અદાલતમાં સમાધાન થયેલ. સાહેદ સ્વેચ્છાએ જણાવે છે કે, હાલની ફરીયાદવાળો ચેક સમાધાન થઈ ગયા બાદ લેણી નિકળતી રકમનો છે. " "એ વાત ખરી છે કે, જેમને અમો ફરીયાદીએ આરોપી બનાવેલ છે તે ચેતનભાઈ મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના ભીવંડી મુકામે રહે છે. " "એ વાત ખરી છે કે, આંક-૧૪ વાળા રીટર્ન મેમોમાં ચેક બેંકમાં જમા કરાવેલ તે તારીખ અને ચેક જે તારીખે રીટર્ન થયેલ તે તારીખ જણાવેલ નથી. " "એ વાત ખરી છે કે, આંક-૧૬ વાળી માંગણા નોટીસ અમોએ લોઠીયા મુકામે મોકલેલ. " "એ વાત ખરી છે કે, આંક-૧૯ વાળો અમોએ રજુ કરેલ પોસ્ટ ઓફીસનો આર્ટીકલ ટ્રેડીંગ ડીટેઇલ એ પોસ્ટ ઓફીસ દ્વારા ઇસ્યુ થયેલ સર્ટીફિકેટ નથી. " "આંક-૧૮ વાળો ઇ વે બીલ કોણે ઇસ્યુ કરેલ તેની મને ખબર નથી. " "એ વાત ખરી છે કે, હું મારી જુબાનીમાં જણાવું છું કે, આરોપીએ મારા એકાઉન્ટમાં ડાયરેક્ટ ચેક જમા કરાવેલ. " આમ, આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની કરવામાં આવેલ ઉલટતપાસ થકી આરોપીપક્ષે એવો બચાવ ઉપસ્થિત કરેલ છે કે, આ કામના આરોપી નવકાર એજન્સીના માલીક કે પ્રોપરાઇટર નથી કે ઓથોરાઇઝડ સીગ્નેચરી પાણી નથી અને આ કામના ફરીયાદીને આરોપી સામે કોઈ કાયદેસરનું લેણું ન હોવા છતાં અને ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો ન હોવા છતાં આ કામના આરોપીને ખોટી રીતે નવકાર એજન્સીના માલીક તરીકે દર્શાવી ખોટો કેસ કરેલ છે. આરોપીપક્ષના આ બચાવ

સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી ચેતનભાઈ મનસુખલાલ સુમરીયાનાઓને નવકાર એજન્સીના માલીક તરીકે ફરીયાદમાં દર્શાવી તેઓ વિરૂધ્ધ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુનો પુરવાર કરવા ધારેલ છે. આ કામના ફરીયાદપક્ષે આંક-૧૩ થી જે ફરીયાદવાળો ચેક રજુ કરેલ છે તે નવકાર એજન્સીના બેંક ખાતાનો ચેક છે અને જે બેંક એકાઉન્ટ સૌરાષ્ટ્ર ગ્રામીણ બેંક, હરીપર શાખા, તા.લાલપુર, જી.જામનગરમાં આવેલ છે. આ કામના આરોપીપક્ષે આંક-૩૦ થી સૌરાષ્ટ્ર ગ્રામીણ બેંક કે જે હવે ગુજરાત ગ્રામીણ બેંક છે, તે હરીપર શાખાના શાખા પ્રબંધક રાજદિપસિંહ મહિપતસિંહ જાડેજાનાઓને સોગંદઉપર તપાસવામાં આવેલ છે અને આ સાહેદે તેઓની સોગંદઉપરની જુબાનીમાં ખાતા નં. ૭૮૦૩૧૫૮૦૯૨૭ ના ખાતા ધારક નવકાર એજન્સી છે અને તેના પ્રોપરાઇટર તરીકે મનસુખલાલ દેવચંદભાઈ સુમરીયાનાઓએ તે ખાતું ખોલાવેલ છે. વધુમાં આ સાહેદે તેઓની સોગંદઉપરની જુબાનીમાં આંક-૩૨ થી નવકાર એજન્સીના એકાઉન્ટ ઓપનીંગ ફોર્મ અને તેના સાધનીક કાગળોની નકલ રજુ કરેલ છે, જે વંચાણે લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, નવકાર એજન્સી એ પ્રોપરાઇટરી ફર્મ છે અને તેના પ્રોપરાઇટર તરીકે મનુખલાલ દેવચંદભાઈ સુમરીયાનાઓએ સદર બેંક ખાતુ ખોલવા માટે અરજ કરેલ હતી અને તે અરજી આધારે સદર બેંક દ્વારા નવકાર એજન્સીના નામનું ખાતા નં. ૭૮૦૩૧૫૮૦૯૨૭ થી બેંક ખાતુ ખોલવામાં આવેલ છે અને આ કામના આરોપીનું નામ માત્ર તે અરજીમાં ઓળખ આપનાર તરીકે છે. વધુમાં સદર નવકાર એજન્સી ના બેંક ખાતાના સંચાલન માટે જે સહીનો નમુનો લેવામાં આવેલ તેમાં પણ નવકાર એજન્સીના પ્રોપરાઇટર તરીકે મનસુખલાલ દેવચંદ સુમરીયાનું નામ તથા તેઓની સહી જણાવેલ છે. વધુમાં સદર સાહેદની જુબાની દરમિયાન રજુ થયેલ નવકાર એજન્સીના

જી.એસ.ટી સર્ટીફિકેટની નકલ તથા પેઢી રજીસ્ટ્રેશનની નકલ વંચાણે લેતાં પણ સદર એજન્સીના માલીક મનસુખલાલ દેવચંદભાઈ સુમરીયા હોવાનું જણાઈ આવે છે. વધુમાં ખુદ ફરીયાદી દ્વારા તેઓની ઉલટતપાસ દરમ્યાન આરોપીની એ હકીકતનો સ્વીકાર કરેલ છે કે, નવકાર એજન્સીના હાલના આરોપી પ્રોપરાઈટર છે તેવો કોઈ પુરાવો તેઓએ રજુ કરેલ નથી. આ સંજોગોમાં રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદી દ્વારા આરોપી ચેતનભાઈ મનસુખલાલ સમુરીયાનાઓ નવકાર એજન્સીના માલીક કે પ્રોપરાઈટર કે ઓથોરાઈઝડ સીગ્નેચરી હોય તે દર્શાવતો લેશમાત્ર પુરાવો રજુ કરેલ નથી. આ કામના ફરીયાદીના કથન મુજબ ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો છે અને તે ચેકમાં આરોપીએ સહી કરી તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે ફરીયાદીને આપેલ. ફરીયાદપક્ષની આ હકીકત સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતા અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના આરોપી કે જેને ફરીયાદી દ્વારા નવકાર એજન્સીના માલીક તરીકે ફરીયાદમાં દર્શાવેલ છે, પરંતુ તેઓ નવકાર એજન્સીના માલીક હોવાની હકીકત ફરીયાદપક્ષ પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે. વધુમાં આ કામના ફરીયાદી દ્વારા આરોપી સાથેનો જે ધંધાકીય વ્યવહાર જણાવેલ છે તે સંદર્ભે ફરીયાદપક્ષે આંક-૧૮ થી ઇ વે બીલની નકલ રજુ કરેલ છે જે કમ્પ્યુટરાઈઝડ નકલ છે અને તે નકલ સંદર્ભે ફરીયાદપક્ષે ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ, ૬૫ (બી) અન્વયેના કોઈ પ્રમાણપત્રની નકલ રજુ કરેલ નથી. વધુમાં ખુદ ફરીયાદી દ્વારા તેઓની ઉલટતપાસ દરમ્યાન એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, આંક-૧૮ વાળો ઇ વે બીલ કોણે ઇસ્યુ કરેલ તેની તેઓને ખબર નથી. આ સંજોગોમાં આ કામના ફરીયાદી દ્વારા આરોપી સાથેના ધંધાકીય વ્યવહાર સંબંધેની હકીકત પુરવાર કરવા માટે આંક-૧૮ થી જે ઇ વે બીલની નકલ રજુ કરેલ છે તેને કાયદાકીય

જરૂરીયાત મુજબ યોગ્ય રીતે પુરવાર કરેલ નથી. વધુમાં આંક-૧૮ થી રજુ થે બીલની નકલ વંચાણે લેતાં પણ તેમાં નવકાર એજન્સીનું નામ જણાવેલ છે અને અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ રજુ પુરાવા થકી ફરીયાદપક્ષ એ હકીકત પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે કે નવકાર એજન્સીના માલીક ચેતનભાઈ દેવચંદભાઈ સમુરીયા છે. આ સંજોગોમાં જ્યારે આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક નવકાર એજન્સીના બેંક ખાતાનો છે અને આ કામના આરોપી નવકાર એજન્સીના માલીક કે પ્રોપરાઈટર નથી કે આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક જે બેંક ખાતાનો છે તે બેંક ખાતું આરોપી નિભાવતાં નથી ત્યારે ફરીયાદપક્ષ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુનાની સાબીતી માટેની મહત્વની આવશ્યક શરત એવી ફરીયાદવાળો ચેક આરોપી પોતે નિભાવતો હોય તેવા બેંક ખાતાનો પોતાના કાયદેસરના સમગ્ર કે અશંત: દેવાની ચુકવણી માટે કે અન્ય જવાબદારી અદા કરવા માટે આપવામાં આવેલ હોય તે શરત પરીપૂર્ણ થતી નથી અને ફરીયાદપક્ષ ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો હોવાની હકીકત પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવેડલ છે. વધુમાં રજુ પુરાવા થકી આ કામના ફરીયાદપક્ષ આરોપી સામે તેઓનું કાયદેસરનું લેણું અસ્તીત્વમાં હોવાની હકીકત પણ પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે. આ સંજોગોમાં આરોપીપક્ષનો એવો બચાવ કે, આ કામના આરોપી નવકાર એજન્સીના માલીક કે પ્રોપરાઈટર નથી કે ઓથોરાઈઝ્ડ સીગ્નેચરી પણ નથી અને આ કામના ફરીયાદીને આરોપી સામે કોઈ કાયદેસરનું લેણું ન હોવા છતાં અને ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો ન હોવા છતાં આ કામના આરોપીને ખોટી રીતે નવકાર એજન્સીના માલીક તરીકે દર્શાવી હાલની ખોટી ફરીયાદ કરેલ છે, તે સ્વીકારવા પાત્ર છે.

(૧૧.૨) આરોપીપક્ષે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ જે સરનામે માંગણા નોટીસ મોકલેલ છે તે સરનામે આરોપી રહેતા નથી અને ફરીયાદીએ આરોપીને ખોટા સરનામે માંગણા નોટીસ મોકલેલ હોય ફરીયાદીએ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ (બી) માં કરવામાં આવેલ કાનુની જોગવાઈનું પાલન કરેલ નથી. આરોપીપક્ષની આ દલીલ સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં ફરીયાદીની હકીકત મુજબ ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ આ કામના ફરીયાદીએ આરોપીને ફરીયાદમાં જણાવેલ સરનામે તા.૧૧/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ માંગણા નોટીસ મોકલેલ, જે માંગણા નોટીસ આરોપીએ સ્વીકારેલ નહીં "રીફ્યુઝડ" ના શેરા સાથે અસલ કવર તા.૧૩/૧૦/૨૦૨૩ ના રોજ પરત ફરેલ. ફરીયાદપક્ષે તેઓની આ હકીકત સંદર્ભે આંક-૧૫ થી માંગણા નોટીસ રજુ.પો. એડી કર્યાની રસીદ અસલ, આંક-૧૬ થી માંગણા નોટીસની ઓફીસ કોપીની નકલ અને આંક-૧૭ થી માંગણા નોટીસ "રીફ્યુઝડ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલાનું અસલ કવર રજુ કરેલ છે. અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદી દ્વારા નવકાર એજન્સીના માલીક તરીકે આરોપી ચેતનભાઈ મનસુખલાલ સમુરીયાનાઓને ફરીયાદમાં દર્શાવેલ છે, પરંતુ રજુ પુરાવા થકી એવી ખુલવા પામેલ છે કે, નવકાર એજન્સીમાં માલીક અને પ્રોપરાઈટર મનસુખલાલ દેવચંદભાઈ સુમરીયાનાઓ છે. વધુમાં આ કામના ફરીયાદી દ્વારા ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ નવકાર એજન્સીના મુળ પ્રોપરાઈટર મનસુખભાઈ દેવચંદ સુમરીયાનાઓને કોઈ માંગણા નોટીસ ફરીયાદી દ્વારા મોકલાવમાં આવેલ નથી કે તેઓને ફરીયાદના કામે આરોપી તરીકે દર્શાવેલ નથી. આ કામના ફરીયાદી દ્વારા ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ જે માંગણા નોટીસ મોકલેલ છે તે માંગણા નોટીસનો નવકાર એજન્સીના માલીક તરીકે

ચેતનભાઈ મનસુખલાલ સુમરીયાનાઓને દર્શાવેલ છે જે હકીકતમાં તે એજન્સીના માલીક નથી. વધુમાં આ કામના આરોપીપક્ષે આંક-૩૬ થી તેઓના આધારકાર્ડની જે નકલ રજુ કરેલ છે તેમાં દર્શાવેલ આરોપીના સરનામે ફરીયાદી દ્વારા કોઈ માંગણા નોટીસ મોકલવામાં આવેલ હોય તેવું જણાતું નથી. વધુમાં આ કામના ફરીયાદીની ફરીયાદ આધારે ગુનાનું સંજ્ઞાન લઈ આરોપીને પ્રોસેસ ઈસ્યુ કરતાં આ કામના આરોપી અદાલત સમક્ષ હાજર થતાં આંક-૦૮ થી આરોપીની પ્લી રેકર્ડ કરવામાં આવેલ અને તે પ્લી દરમિયાન પણ આરોપીએ જે સરનામે જણાવેલ છે તે સરનામે ફરીયાદી દ્વારા આરોપીને કોઈ માંગણા નોટીસ મોકલેલ નથી અને જે સરનામે માંગણા નોટીસ મોકલેલ છે તે સરનામે આરોપી રહેતા હોય કે તેઓનો ધંધો ચલાવતા હોય તે સંદર્ભેનો કોઈ સ્પષ્ટ પુરાવો ફરીયાદપક્ષે રજુ કરેલ નથી. અત્રેથી એ હકીકતની નોંધ કરવી જરૂરી છે કે, નવકાર એજન્સી ફરીયાદી દ્વારા તેઓની ફરીયાદમાં જે સરનામે દર્શાવેલ છે તે સરનામે આવેલ હોવાની હકીકત સ્પષ્ટ છે પરંતુ જ્યારે આ કામના આરોપી નવકાર એજન્સીના પ્રોપરાઇટર કે માલીક નથી અને તે એજન્સીના જે પ્રોપરાઇટર અને માલીક છે તેને કોઈ માંગણા નોટીસ ફરીયાદી દ્વારા મોકલવામાં આવેલ નથી. આ સંજોગોમાં ફરીયાદવાળો ચેક વાલ્યુકલ્ચે પરત ફર્યા બાદ ફરીયાદી દ્વારા જે માંગણા નોટીસ મોકલવામાં આવેલ છે તે માંગણા નોટીસ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ (બી) માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબની માન્ય (વેલીડ) માંગણા નોટીસ કહી શકાય નહીં. આ સંજોગોમાં ફરીયાદપક્ષ ફરીયાદવાળો ચેક વાલ્યુકલ્ચે પરત ફર્યા બાદ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ (બી) માં કરવામાં આવેલ આદેશાત્મક જોગવાઈનું પાલન કરતાં માન્ય (વેલીડ) માંગણા નોટીસ મોકલાવેલ ન હોય તે આદેશાત્મક જોગવાઈનું પાલન કરવામાં ફરીયાદપક્ષ નિષ્ફળ નિવડેલ છે.

(૧૧.૩) આરોપીપક્ષે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીને આપેલ નથી કે સદર ચેક ફરીયાદીના બેંક ખાતામાં ડાયરેક્ટ જમા કરાવેલ ન હોવા છતાં ફરીયાદી દ્વારા ખોટી હકીકત જણાવી હાલની ખોટી ફરીયાદ કરેલ છે. આરોપીપક્ષની આ દલીલ સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક આરોપી ચેતનભાઈ મનસુખભાઈ સુમરીયાનાઓ પોતે નિભાવતા હોય તેવા બેંક ખાતાનો નથી અને જે બેંક ખાતાનો ચેક છે તે નવકાર એજન્સીના માલીક કે પ્રોપરાઈટર આ કામના આરોપી નથી. વધુમાં ફરીયાદીની હકીકત મુજબ ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીએ પશુ આહારનો માલ ફરીયાદીના ટ્રાન્સપોર્ટના વાહનમાં ભરીને લોઠીયા મુકામેથી વસઈ, મહારાષ્ટ્ર મોકલાવેલ તે ટ્રક ભાડાની રકમ પેટે આપેલ હતો, પરંતુ અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ આ કામના ફરીયાદી આરોપી સાથેના ધંધાકીય વ્યવહાર પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે. વધુમાં એક તરફ ફરીયાદી એવી હકીકત સાથે અદાલત સમક્ષ આવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદીને આપેલ અને તે ચેક ફરીયાદીએ વસુલાત માટે બેંકમાં જમા કરાવતાં વણચુકવ્યે પરત ફરેલ. જ્યારે બીજી તરફ આ કામના ફરીયાદીએ ઉલટતપાસ દરમિયાન એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, આરોપીએ ફરીયાદવાળો ચેક ડાયરેક્ટ ફરીયાદીના બેંક એકાઉન્ટમાં જમા કરાવેલ. આમ, આ કામના ફરીયાદી ફરીયાદવાળા ચેકની સોપણી સંદર્ભે વિરોધાભાષી હકીકત જણાવેલ છે, જે ફરીયાદપક્ષના કેસમાં શંકા ઉપસ્થિત કરે છે. વધુમાં આ કામના ફરીયાદી દ્વારા તેઓની એવી હકીકત કે આ કામના આરોપીએ ચેક ડાયરેક્ટ બેંકમાં જમા કરાવેલ તે સંદર્ભે કોઈ સ્પષ્ટ પુરાવો રજુ કરેલ નથી. વધુમાં તેઓ દ્વારા આવી કોઈ હકીકત ફરીયાદમાં કે આરોપીને મોકલેલ માંગણા નોટીસમાં કે આંક-૦૫ થી

સોગંદનામાંથી રજુ સરતપાસમાં જણાવેલ નથી. આ સંજોગોમાં આરોપીપક્ષની એવી દલીલ કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીને ફરીયાદવાળો ચેક આપેલ નથી કે સદર ચેક ફરીયાદીના બેંક ખાતામાં ડાયરેક્ટ જમા કરાવેલ ન હોવા છતાં ફરીયાદી દ્વારા ખોટી હકીકત જણાવી હાલની ખોટી ફરીયાદ કરેલ છે, તે દલીલ સ્વીકારવાપાત્ર છે.

(૧૧.૪) ફરીયાદપક્ષે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, ફરીયાદવાળા ચેકમાં આરોપીની સહી છે, આ સંજોગોમાં ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે આપેલ હોવાનું પુરવાર થતું હોય, આરોપીને તકસીરવાન ઠરાવવા વિનંતી કરેલ છે. ફરીયાદપક્ષની આ દલીલ સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના આરોપીપક્ષે ઇન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈ પણ તબક્કે ફરીયાદવાળા ચેક પરની તેઓની સહીનો ઇન્કાર કરેલ નથી, પરંતુ જ્યારે ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો નથી અને આરોપી નવકાર એજન્સીના માલિક હોય કે પ્રોપરાઈટર હોય કે ઓથોરાઈઝ્ડ સીગ્નેચરી હોય તે મતલબનો કોઈ પુરાવો ફરીયાદપક્ષે રજુ કરેલ નથી. આ સંજોગોમાં એક માત્ર ફરીયાદવાળા ચેક પર આરોપીની સહી છે તેટલા માત્રથી સદર ફરીયાદવાળો ચેક જે બેંક ખાતાનો છે તે બેંક ખાતુ આરોપી નિભાવતા હોવાનું કહી શકાય નહીં. ફરીયાદી એક તરફ તેઓની ફરીયાદ, માંગણા નોટીસ તથા સોગંદનામાંથી રજુ સરતપાસમાં એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ અને ફરીયાદીની તે હકીકતને આંક-૧૪ થી રજુ ચેક રીટર્ન મેમોથી સમર્થન મળે છે, પરંતુ બીજી તરફ આ કામના આરોપીપક્ષે આંક-૩૦ થી જે બેંક સાહેદને સોગંદઉપર તપાસેલ તે સાહેદની ઉલટતપાસ આ કામના ફરીયાદી એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, આંક-૧૩ ના ચેકમાં જે સહી છે તે ડીફર છે. આમ, ફરીયાદી

વિરોધાભાષી હકીકત રજુ કરતાં હોવાનું જણાય છે. વધુમાં, અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ રજુ સમગ્ર પુરાવા થકી એવી હકીકત ખુલવા પામેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદી દ્વારા જે ધંધાકીય વ્યવહાર દર્શાવી ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીએ આપેલાનું જણાવેલ છે તે ધંધાકીય વ્યવહાર આરોપી સાથેનો હોવાનું પુરવાર કરવામાં ફરીયાદપક્ષ નિષ્ફળ નિવડેલ છે અને ફરીયાદપક્ષ આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો હોવાની હકીકત પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે. આ સંજોગોમાં ફરીયાદપક્ષ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાના આવશ્યક તત્વો એવા આરોપીએ ફરીયાદવાળો ચેક તેના કાયદેસરનું દેવું તથા જવાબદારી અદા કરવા માટે પોતે જે બેંકમાં ખાતું નિભાવતાં હોય તે ખાતાનો ચેક ફરીયાદીને આપેલ હતો તે પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે. આથી, રજુ સમગ્ર પુરાવો ધ્યાને લેતાં એક માત્ર ફરીયાદવાળા ચેકમાં આરોપીની સહી છે તેટલા માત્રથી ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો છે અને ફરીયાદીને આરોપી સામે કાયદેસરનું લેણું અસ્તીત્વમાં છે તે હકીકત પુરવાર થયેલ માની શકાય નહીં, ખાસ કરીને જ્યારે ખુદ ફરીયાદીની ફરીયાદ હકીકત પરથી અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાના આવશ્યક તત્વો પુરવાર થતા ન હોય અને આરોપીએ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું પોતાનો સંભવીત બચાવ રજુ કરી ખંડન કરેલ હોય. આ સંજોગોમાં ફરીયાદીની દલીલ સ્વીકારવા પાત્ર નથી.

(૧૨) આમ, બંનેપક્ષે રજુ મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવા તથા બંનેપક્ષે વિ.વ.શ્રીની દલીલો ધ્યાને લેતાં તથા ઉપરોક્ત કરેલ ચર્ચા અનુસાર આ અદાલતનું સ્પષ્ટપણે માનવું છે કે, ફરીયાદપક્ષ દ્વારા આરોપી વિરૂધ્ધ જે હકીકત જણાવી આરોપી પાસેથી કાયદેસરની

લેણી રકમ પેટે રૂ.૧,૩૩,૬૮૨/- (અંકે રૂપીયા એક લાખ તેત્રીસ હજાર છસો બ્યાસી પુરા) ધંધાકીય વ્યવહાર પેટે લેવાના નિકળતાં હતાં અને તે કાયદેસરના દેવાનો સ્વીકાર કરી આરોપીએ નવકાર એજન્સીના માલીક તરીકે તેના બેંક ખાતાનો ફરીયાદવાળો ચેક ઇસ્યુ કર્યાની હકીકત જણાવેલ છે, તે સંદર્ભે ખુદ ફરીયાદીની ફરીયાદ હકીકત પરથી અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાના આવશ્યક તત્વો પુરવાર થતા ન હોય અને ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો ન હોય અને ફરીયાદપક્ષ આરોપી સાથેનો તેઓના કથન મુજબનો ધંધાકીય વ્યવહાર પુરવાર કરી શકેલ ન હોય અને આરોપીપક્ષ પોતાનો સંભવિત બચાવ રજુ કરી આ અદાલતને માનવા પ્રેરેલ છે કે, ફરીયાદીને આરોપી સામે કોઈ કાયદેસરનું લેણું અસ્તીત્વમાં નથી અને ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો નથી તથા જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી દ્વારા તેઓના બેંક ખાતામાં વસુલાત માટે રજુ કરવામાં આવેલ તે દિવસે ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી ચેકમાં જણાવેલ રકમ કાયદેસરની લેણી પેટે લેવાની નિકળતી ન હતી. આમ, ફરીયાદપક્ષ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાના આવશ્યક તત્વો આરોપી વિરૂધ્ધ પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે. વધુમાં કાયદાનો એ પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે, આરોપી નિર્દોષ છે તેવું અનુમાન અદાલતે આરોપી સામેની ઇન્સાફી કાર્યવાહી દરમિયાન કરવાનું હોય છે, પરંતુ કેટલાક કેસોમાં વિધાનમંડળ દ્વારા *"Doctrine of Reverse Burden"* ની જોગવાઈ કરેલ છે, એટલે કે કોઈ ફોજદારી કેસમાં શરૂઆતની હકીકત ફરીયાદી પુરવાર કરે તો કેટલાક અનુમાનો અદાલતે ફરીયાદીની તરફેણમાં તથા આરોપી વિરૂધ્ધ કરવાના હોય છે અને તે અનુમાનો અગાઉ ચર્ચા કર્યા મુજબ નિર્ણાયક પુરાવો નથી, પરંતુ તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરી શકાય છે. જે અનુમાનોનું ખંડન કરવાનો બોજો આરોપીના શિરે

હોય છે અને જો એક વાર આરોપી તેવા અનુમાનોનું અગાઉ ચર્ચા કર્યા મુજબની પદ્ધતિથી ખંડન કરે તો ફરીયાદીએ પોતાનો કેસ આરોપી વિરુદ્ધ નિઃશંકપણે પુરવાર કરવો પડે. આ કામે ફરીયાદીની જુલાની તથા રેકર્ડ પરનો પુરાવો જોતાં ફરીયાદી આ કામે આરોપી વિરુદ્ધ અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈના આવશ્યક તત્વો એટલે કે ફરીયાદવાળો ચેક આરોપી દ્વારા બેંકમાં નિભાવવામાં આવતાં તેના બેંક ખાતાનો છે અને ફરીયાદીને તેઓના કથન મુજબ કાયદેસરનું લેણું ચેકમાં જણાવેલ તારીખે અસ્તિત્વમાં હતું તે હકીકત પુરવાર કરવામાં સદંતર નિષ્ફળ નીવડેલ છે. આમ, ઉપરોક્ત ચર્ચા કર્યા મુજબ આરોપીએ અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૮ હેઠળ કરવામાં આવતાં અનુમાનોનું ખંડન ફરીયાદીની ફરીયાદ હકીકત થકી તથા ફરીયાદીની ઉલટતપાસ અને બચાવમાં મૌખિક અને દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરી સંજોગો દર્શાવી કરેલ છે તથા પોતાની હકીકત રજુ કરી પોતાનો સંભવિત બચાવ "*Pre- Ponderance of Probability*" ના સિદ્ધાંત મુજબ સાબિત કરેલ છે તથા આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી વિરુદ્ધ કલમ-૧૩૮ અન્વયેના આવશ્યક તત્વ અથવા જરૂરી તત્વ પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નીવડેલ છે. આમ, હાલના કેસમાં રેકર્ડ પરના પુરાવાઓ, બચાવપક્ષની દલીલો તેમજ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ અને બચાવપક્ષે રજુ કરેલ મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવાના આધારે આરોપીએ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં અનુમાનોનું ખંડન કરેલ છે અને ફરીયાદી તેનો કેસ સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ નીવડેલ છે. આથી, ઉપરોક્ત ચર્ચાના અંતે મુદ્દા નં.૧ નો જવાબ નકારાત્મક તથા મુદ્દા નં.૨ નો જવાબ હકારાત્મકમાં આપી, મુદ્દા નં.૩ પરત્વે નીચે મુજબનો આખરી હુકમ કરવામાં આવે છે.

-: આ ખ રી હુ ક મ :-

- (૧) આ કામના આરોપી નવકાર એજન્સીના માલીક ચેતનભાઈ મનસુખલાલ સુમરીયા, રહે. ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, મહાજન પાડો, લોઠીયા-હરીપર, તા.લાલપુર, જી. જામનગરનાઓને ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતાની કલમ-૨૫૫(૧) અન્વયે ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનામાં નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.
- (૨) આ કામના આરોપીના ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતાની કલમ-૪૩૭(અ) અન્વયેના રૂ.૧૫,૦૦૦/- ના અપીલ સમય સુધીના જામીન લેવામાં આવેલ છે.

હુકમ આજ તા.૦૭ ના રોજ, જુલાઈ સને ૨૦૨૬ ના રોજ ખુદી અદાલતમાં વાંચી, સંભળાવી મારી સહી કરી જાહેર કર્યો.

જામનગર

તા. ૦૭/૦૭/૨૦૨૬

(ભાસ્કરકુમાર રામેશ્વરપ્રસાદ દવે)
(બીજા એડી. સીની. સિવીલ જજ
અને એડી. ચીફ જ્યુડી. મેજ.)

જામનગર

CODE NO.GJ 01073

(DIRECT)KGJ